

Doc. dr. sc. Zuhdija Adilović

NEORACIONALISTIČKI PRAVAC U ISLAMSKOM SVIJETU I NJEGOV UTICAJ NA ISLAMSKU MISAO U SVIJETU I KOD NAS

Sažetak

Razum zauzima veoma važno mjesto u islamu. Nijedna od dostavljenih objava ne upućuje na razum, njegovu ulogu i značaj u životu čovjeka kao Knjiga islama. Letimičnim pogledom na kur'anski tekst uočit ćemo ajete koji se završavaju riječima: "... da biste shvatili." "...da biste razmislili." "...ljudima koji razumiju", a koji se na desetine puta ponavljaju.

I pored toga pojavile, su se sekte i došlo je do razlaza među ljudima. Jedni su razum veličali i dali mu veće mjesto nego što mu pripada. Suprotno njima, drugi su potpuno potcjenjivali razum i nijekali njegovu vrijednost.

Prve generacije muslimana i njihovi časni sljedbenici ostali su čvrsto na istini, što je bio razlog njihove upute i razlog procvata islamske civilizacije i nauke u svim oblastima: medicini, mudrosti, matematici, astronomiji, geografiji i dr.

Neoracionalisti su negativno uticali na islamsku misao i njihove ideje prouzrokovale su negativan stav prema klasičnim komentarima Kur'ana, prema autentičnosti drugog izvora islama – hadisu, određenim fikhskim propisima i statusu žene u islamskom društvu.

Svi modernisti nisu isti. Među njima ima i onih koji imaju iskrenu namjeru i pokušavaju da daju svoje mišljenje, ali su ostali privrženi zapadnim idejama koje su primili tokom svojih studija na Zapadu, ili su pali pod uticaj mu'tezilizma (racio-škole).

* * *

*Razum neće uspjeti izuzev sa predanošću Šerijatu,
a Šerijat se neće shvatiti izuzev razumom.*

Nastanak i definicija

Da bismo što bolje shvatili ovaj pravac neophodno je da se na samom početku osvrnemo na njegov nastanak i prilike u kojima se pojavio.

Razum zauzima veoma važno mjesto u islamu. Sigurno je da ne postoji ni jedna vjera koja toliko uvažava ljudski razum i na njega se oslanja, prilikom dokazivanja svojih istina, kao što je to islamsko vjerovanje. Isto tako, ni jedna od dostavljenih objava ne upućuje na razum, njegovu ulogu i značaj u životu čovjeka kao Knjiga islama. Letimičnim pogledom na kur'anski tekst uočićemo ajete koji se završavaju riječima: "... da biste shvatili", "...da biste razmislili", "...ljudima koji razumiju", a koji se na desetine puta ponavljaju. Ovi citati potvrđuju jedinstveni kur'anski metod razumskog prihvatanja i potvrđivanja istina imana.¹

Muslimani, u prvo doba islama, spoznali su vrijednost razuma i koristili se njime, ali su, isto tako, spoznali ono što je van njegovih granica i toga se klonuli. Ograđivali su se od svakog ko je bio poznat po nastranim idejama i zapitkivanju o značenju nejasnih i dvosmislenih ajeta. Tako se Sabig b. Muhammed među muslimanima raspitivao o nejasnim (mutešabih) ajetima iz Kur'ana, sve dok nije došao u Egipat. Tadašnji namjesnik Egipta Amr b. El-As šalje ga Omeru b. El-Hattabu, r.a., u Medinu. Kada je izaslanik stigao sa pismom do Omera, r.a., i ovaj ga pročitao, Omer, r.a., je povikao: "Gdje je taj čovjek? Provjeri, nemoj da se desi da je pobjegao, pa da te od mene snađe žestoka kazna!" Kada je spomenuti doveden Omeru, r.a., Omer mu reče: "Novotarija!", zatim ga udari bičem i vrati u njegovu pokrajinu i napisao Ebu Musa El-Eš'ariju da se sa njim ne smije družiti niko od muslimana. Ebu Usman En-Nehdi kaže: "Kada bi se pojavio među nama, mi bismo se svi razišli, makar nas bilo stotinu."²

Nakon toga pojavile, su se sekte i došlo je do razlaza među ljudima, čak i o pitanju samog razuma. Jedni su ga veličali i dali mu veće mjesto nego što mu pripada. Oni su bili poznati pod imenom "Mu'tezile".

Suprotno njima, drugi su potpuno potcjenjivali razum i nijekali njegovu vrijednost do te (Ali Džriše: *El-ittidžahatu-l-fikrijje el-mu'asire*) mjere da su vjerovali da su pojedini luđaci

¹ Vidi: Abdu-l-Kerim El-Hatib: *Ed-dinu daruretu hajati-l-insan*, str. 209-210.

² Vidi: Abdul-Kadir b. Ahmed Ed-Dumi: *Tehzibu Tarih Ibn Asakir*, 6/385.

evlije, dajući im prednost nad onima koji slijede Poslanika, s.a.v.s.³ I jedni i drugi su za svoje stavove imali neosnovana opravdanja i pogrešne teze. Međutim, istina je na sredini. Prvi su u njoj pretjerali, te su zalutali, a drugi su je odbacili, te, isto tako, zalutali. Prve generacije muslimana i njihovi časni sljedbenici ostali su čvrsto na toj istini, što je bio razlog njihove upute, te su i druge upućivali i danas upućuju.⁴

To je bio razlog procvata islamske civilizacije i procvata nauke u svim oblastima: medicini, mudrosti, matematici, astronomiji, geografiji i dr. Dok je islamski svijet tada bio na vrhuncu svoje nauke, kršćanski svijet u Evropi nalazio se u dubokim tminama neznanja. Crkva je bila potpuno okupirala ljudski razum i zabranila svojim podanicima izučavanje mnogih nauka. Uspostavila je kontrolu nad naučnicima i nauku zadržala isključivo za sebe i samo sebi dala za pravo tumačenje prirodnih pojava. Crkva nije birala sredstva od pogubljenja spaljivanjem do mučenja raznim spravama, koje su za to napravljene, svakog ko se usudi da joj se susprotstavi, naučnike koji su izučavali prirodu, hemiju, astronomiju ili slično, kako ne bi izgubila autoritet među svojim podanicima u društvu u kome je ona u potpunosti dominirala.⁵

To stanje se veoma brzo mijenja, nakon što je Papa Grigory Sedmi poveo prve krstaške ratove 492 h.god. (1099. god.) kojima je osvojio Kuds. Nastavili su se krstaški pohodi prema islamskom svijetu, jedan za drugim, što je rezultiralo prenošenjem islamske civilizacije na njihovo područje. Evropljani su došli do naučne literature iz raznih oblasti nauke i znanosti, te su je počeli temeljito izučavati, provjeravati i unapređivati. Crkva je potegla svoje poteze, te spalila i pogubila mnoge naučnike. Međutim, to je još više ohrabrilo učenjake koji su se proslavili žrtvujući svoje živote za principe i ideje koje su zagovarali. Sve to dalo je povoda nosiocima pokreta za slobodu i oslobađanje od Crkve i njenih okova da se ohrabre u svojoj borbi, te su uspjeli da ograniče uticaj

³ Vidi: Ibn Ebi-l-Izz EL-Hanefi: *Šerhu-l-akide et-tahavijje*, 2/769.

⁴ Dr. Fahd b. Abdurrahman Er-Rumi: *Ittiđzahatu-t-tefsir fi-l-karni-r-rabi' ašere*, 2/715.

⁵ Vidi: Ali Džriše: *El-ittidžahatu-l-fikrijje el-mu'asire*, str. 57-58. Opširnije o zlostavljanu naučnika od strane crkve pogledaj: Muhammed Ebu Zehre: *Muhadarat fi-n-nasranijje*.

Pape i Crkve, koji se sveo samo na obrede. Na taj način, odvojila se vjera od države i došlo je do pojave "sekularizma" na Zapadu.⁶

Islamski svijet, nakon krstaških ratova, koji su ga iscrpili i oslabili, prolazi kroz period u kome se odaje uživanjima, u do tada postignutim uspjesima. Prepušta se nezainteresiranosti i neradu. Tu slabost neprijatelji islama nisu propustili, te su se okomili na muslimane, kao što se izgledniji radnici okome na posudu sa hranom. Iz nje su jeli i pili dok nije postala potpuno prazna, tijelo bez duše ili gotovo tako. Vremenom je islamski svijet postao kao morska pjena koja nema nikakvu vrijednost.

Islamske zemlje, usljed toga, pale su pod vlasništvo evropskih zemalja, koje su iskoristile njihova bogastva i uživale u njihovim blagodatima. Nakon izvjesnog vremena, islamski svijet se probudio iz dubokog sna usljed buke aviona, tenkova i ogromnih fabrika, te se zadivio tom civilizacijom i počeo zapitkivati o uzrocima njenog uspjeha i uspona. Naravno, kolonizatorima nije promaklo da pripreme odgovor na ovo pitanje. Intelektualci sa vjerskom naobrazbom su svrgnuti s uticajnih položaja i vjera svedena samo u džamiju u kojoj je bilo sve manje prisutnih. Državne službe i sredstva za upravljanje i obrazovanje pale su u ruke onih koji su se naoružali evropskom kulturom, odrasli u okrilju kolonijalizma i zadobili njegovom civilizacijom. Oni su zavladao obrazovnim institucijama u gotovo svim islamskim zemljama.⁷ Uz to, kolonizatori su uložili veliki napor u širenju zapadnog svjetonazora i bezvjerstva, koristeći, pri tome, sva raspoloživa sredstva. Uspjeli su obmanuti islamski svijet da njihovo stanje sličići stanju Evrope u srednjem dobu i da kao takav neće doživjeti renesansu osim na isti način na koji se to desilo u Evropi- odvajanjem vjerske od svjetovne vlasti. Ukoliko islamski svijet postupi tako, desit će mu se isto što se desilo i Evropi.⁸

To stanje je zaprepastilo islamsku ulemu. U odgovoru na te ideje koristili su se raznim metodama. Jedni su zagovarali povratak islama njegovim prvim izvorima, tvrdeći da današnji muslimani neće uspjeti izuzev na isti onaj način na koji su uspjeli njihovi preci. Drugi su pozivali slijedenju Zapada u svim njegovim

⁶ Vidi: Dr. Muhammed Muhammed Husejn: *El-ittidž'ahatu-l-vetaniyye fi-l-edebi-l-mu'asir*, 1/274-275, Ismail Kejlani: *Faslu-d-din ani-d-devle*, str. 116-122.

⁷ Vidi: *El-ittidž'ahatu-l-vetaniyye fi-l-edebi-l-mu'asir*, 1/275.

⁸ Vidi: Dr. Fahd b. Abdurrahman Er-Rumi: *Menhedžu-l-medreseti-l-aklijje fi-t-tefsir*, str. 69-70.

koracima. Treći su pozivali u “napredni islam”, koji se tumači tako da odgovara zapadnoj civilizaciji i da opravdava njena iskustva i tradiciju. Neki su pokušali da nađu kompromis između nauke i vjere, objašnjavajući da islam nije protiv nauke, niti protiv razuma, nego naprotiv, da je on vjera razuma, slobode i misli. Pokušali su da to objasne narodu tako što su utemeljivali islam na razumu – pored kojeg pobornici zapadne civilizacije ne prihvataju drugo mjerilo – tvrdeći da u islamu ne postoji ništa što nije u razumu utemeljeno. Pokušali su i da Kur'an tumače tom metodom i na tim osnovama. Ova racio-škola imala je svoje pobornike koji su imali veliki uticaj u širenju ovih ideja, borbi protiv kolonizatora, i odbrani vjere od napada zapadnjaka i njihovih tvrdnji da je vjera uzrok civilizacijskog nazatka.

Jedna od najznačajnijih ličnosti racio-škole i ujedno jedan od njenih osnivača je Džemalu-d-din El-Afgani, zatim njegov učenik Muhammed Abduhu, te njegovi učenici: Muhammed Mustafa El-Meragi, Muhammed Rešid Rida i mnogi drugi.

Njihov pokret je nazvan reformističkim pokretom. Njihov pravac, pored određenih pozitivnosti, ima mnogo ideja koje su oprečne idejama prvih generacija muslimana (selef), te dosta grešaka u koje, sigurno, ne bi pali da nisu pretjerivali u davanju prioritetne uloge razumu u prosuđivanju svih vjerskih pitanja. Oni su, na tom polju, prekoračili granice istine i odstupili od prave staze. Pojedini savremeni islamski mislioci su, zbog tih njihovih ideja, posumnjali u iskrene namjere osnivača ove škole – Afganija i Abduhua. Dokaz za takve tvrdnje uzimaju pojedine citate iz njihovih djela i njihove kontakte sa sumnjivim organizacijama.⁹

Posljedice neoracionalističke škole u islamskoj misli

Tefsir

Pobornici ove škole precizno određuju svrhu tefsira pa kažu: "Cilj tefsira jeste razumijevanje Kur'ana kao putokaza koji upućuje ljude ostvarivanju njihove sreće na ovom i budućem svijetu, a sve ostale teme su u službi tog cilja ili sredstvo za njegovo ostvarivanje."¹⁰

Rešid Rida kaže: "Na veliku žalost muslimana, većina napisanih tefsira odvodi muslimane od ovih velikih ciljeva, putem predugih rasprava jezičke, stilističke i gramatičke naravi, ili putem

⁹ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklijje el-hadise fi-t-tefsir*, str. 70.

¹⁰ Vidi: *Tefsiru-l-menar*, 1/17.

beskorisnih polemika mutekellimina, razglabanja usulijjina i nagadanja mutesavvifina. Pojedini tefsiri čovjeka odvođe od Kur'ana mnoštvom predaja i raznih israilijata koji su se sa njima pomiješali."¹¹

Najvažnije postavke tefsira kod neoracionalista:

- *Kur'an je prvi izvor islama:*

Nema sumnje da je ovo ispravna postavka, ali oni njome žele negirati hadis i oduzeti mu mjesto drugog izvora islama. Neoracionalisti su te ideje preuzeli od pojedinih ši'itskih sekti - haridžija i mu'tezila. Orientalisti i kršćanski istraživači islama su ove ideje na najperfidniji način zloupotrijebili i u njima odgajali svoje učenike.¹²

- *Racionalni metod tumačenja Kur'ana:*

Reformisti uveličavaju ulogu razuma, isto kao što to čine mu'tezile. Oni razumu daju presudno mjesto i uzimaju ga za dokaz u svim segmentima vjere, pa i u tefsiru. Oni su u nekim prijašnjim tefsirima pronašli mnogo toga što je oprečno razumu, te su to kritikovali i dokazali njegovu neispravnost. U većini tefsira su ustanovili potpunu predanost imanu u stvarima koje prijašnji mufessiri nisu mogli razumom dokučiti, te su ih pokušali razumski objasniti. U tome su ponekad uspjeli, a često su i potpuno pogrešno prezentirali određene sadržaje.¹³

U tefsirima neoracionalista vrlo lahko možemo ustanoviti metodu tumačenja Kur'ana prvenstveno razumom. To se vidi u tefsiru Abdu-l-Kadira Magribija, Abdu-l-Aziza Džaviša i njihovog predvodnika Muhammeda Abduhua.

- *Umanjivanje vrijednosti tradicionalnih tefsira:*

Pod tradicionalnim tefsiirom misli se na tumačenje Kur'ana Kur'anom, tumačenje Kur'ana hadisom i tumačenje Kur'ana izrekama ashaba i tabi'ina.

Prve generacije muslimana (selef) imale su pozitivan stav o ovom načinu komentiranja Kur'ana. Muhaddisi, kao što su Buharija, Muslim i drugi, u svojim zbirkama izdvajaju posebno poglavlje za tefsir Kur'ana u kojem navode vjerodostojne hadise kojima je Poslanik, s.a.v.s., protumačio određene kur'anske ajete.

Muhammed Rešid Rida pojašnjava ovaj metod, pa kaže: "Što se tiče hadisa Poslnika, s.a.v.s., u tefsiru i predaja od ashaba i

¹¹ Vidi: Ibid, 1/7.

¹² Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklije el-hadise fi-t-tefsir*, str. 246-252.

¹³ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklije el-hadise fi-t-tefsir*, str. 292-293.

tabi'ina o tome, pojedine od njih, također, su neophodne, jer su vjerodostojni hadisi najpreči, a zatim izreke učenih ashaba, kada je u pitanju jezička strana, ili bilo šta vezano za doba u kome su oni živjeli. Međutim, vrlo je malo vjerodostojnih hadisa i predaja iz ove oblasti. Veći dio tradicionalnog tefsira se uvukao prenosiocima hadisa preko zlonamjernih Jevreja, Perzijanaca i ehlukitabija koji su primili islam."¹⁴

Zbog toga, neoracionalisti kada nisu u stanju da razumiju određeni hadis, pokušaju ga razumski objasniti, a ako ne uspiju, onda ga negiraju i smatraju apokrifnim, makar se on nalazio i kod Buharije i Muslima.¹⁵

Zbog toga, Muhammed Husejn Ez-Zehebi za njih kaže: "Oni (nasljednici mu'tezila) ne prave razliku između onoga što prenose Buharija i Muslim i između onoga što prenose drugi, kada je u pitanju vjerodostojnost. Oni odbacuju sve hadise koji se ne slažu sa njihovim idejama, ili tvrde da su to "ahad" hadisi koji ne mogu poslužiti kao valjan dokaz. Ovakav stav predstavlja svojevrsan vid negiranja većine hadisa Poslanika, s.a.v.s."¹⁶

- *Negiranje taklida i otvaranje vrata idžtihada:*

Prvo u što su pozivali neoracionalisti jeste pokudenost taklida (slijedenja) i obaveznost idžtihada. Uzeli su sebi za pravo da idžtihad čine u veoma teškim i kompleksnim pitanjima, ismijavajući se taklidom i njegovim pobornicima. Međutim, ne postoji nikakav spor između umjerenih pobornika taklida i umjerenih pobornika idžtihada oko toga da je običnom čovjeku, koji nije dovoljno upućen u šerijatska pitanja, dozvoljen taklid, ali, isto tako, onome ko ispunjava uvjete idžtihada dozvoljen je idžtihad.¹⁷

Ovakav njihov stav prema idžtihadu bio je razlog zauzimanja određenih stavova i podržavanja ideja koje su neprihvatljive sa šerijatske tačke gledišta. Primjer za to jeste njihovo shvatanje svijeta džina. Oni smatraju da su džini, možda, jedna vrsta nevidljivih mikroba. Rešid Rida, o tome, veli: "U Menaru smo više puta istakli da se s pravom može reći da su nevidljiva živa bića koja su otkrivena u savremenom dobu pomoću mikroskopa i koja

¹⁴ Vidi: *Tefsiru-l-menar*, 1/7-8.

¹⁵ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklijje el-hadise fi-t-tefsir*, str. 333-336.

¹⁶ Vidi: *Tefsiru-l-menar*, 3/241.

¹⁷ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklijje el-hadise fi-t-tefsir*, str. 381.

se nazivaju mikrobima, ustvari jedna vrsta džina, a naučno je dokazano da oni uzrokuju mnoge bolesti."¹⁸

Hadis

Neoracionalisti su pali pod uticaj mu'tezila i njihovog odnosa prema hadisu. Mu'tezile su poznate po svom negiranju hadisa kao drugog izvora islama i pokušaju da iznesu razne sumnje o tome. Također, pali su pod uticaj orijentalista koji su u svojim djelima iznijeli mnoge optužbe i sumnje o hadisu.

Neoracionalisti su uvijek veličali mu'tezile i branili njihove stavove, a kudili muhaddise i kritikovali njihov metod. Mahmud Ebu Rejje prenosi riječi svoga profesora u kojima stoji: "Allah se smilovao našem profesoru Muhammedu Abduhu'u koji je rekao za jednog čovjeka koji je naučio kompletnu Buharijinu zbirku hadisa napamet: "Povećan je broj primjeraka Buharijine zbirke u našoj zemlji za jedan primjerak." Tako mi Allaha, istinu je rekao naš profesor! Vrijednost tog čovjeka, kome se svi dive zato što je napamet naučio Buhariju, ne prelazi vrijednost jednog primjerka knjige Buharije koja se ne kreće, niti bilo šta razumije."¹⁹

Zar je do te mjere spao ugled hafiza hadisa Poslanika, s.a.v.s., da se njima ismijavaju nasljednici mu'tezila i učenici Zapada? A šta su to oni doprinijeli islamu, osim napada na njega i nekorektnog odnosa prema njemu?!

Neoracionalisti - savremeni reformisti odbacili su "ahad" hadise, kao što su ih odbacili i obezvrijedili i njihovi preci mu'tezile, zato što oni upućuju na relativno znanje (zann), a u akaidu nema mjesta relativnim spoznajama.

Muhammed Abduhu veli: "Što se tiče hadisa koji se prenose za Merjemu i Isa'a, a.s., da ih šejtan nije dodirnuo, zatim hadisa koji govore kako je Poslanikaov, s.a.v.s., šejtan primio islam i da je iz njegovog srca izvađen udio šejtana, to su predaje koje upućuju na relativno znanje (zann), jer su to "ahad" hadisi, a pošto su ovo teme vezane za gajb i spadaju u područje akaida, u kojem se relativna saznanja ne mogu uzeti u obzir, jer Allah dž.š. kaže: a o tome ništa ne znaju, slijede samo pretpostavke, a pretpostavka istini

¹⁸ Vidi: *Tefsiru-l-menar*, 7/319.

¹⁹ Vidi: *Adva' ala-s-sunneh el-muhammedijje*, str. 329.

baš nimalo ne koristi²⁰ mi nismo dužni vjerovati u sadržaje tih hadisa u našem vjerovanju."²¹

Hadisi o kojima Abduhu govori su vjerodostojni (sahih), prenose ih Buharija i Muslim. Hadis o rastavljanju grudi Poslanika, s.a.v.s., i vađenju šejtanovog udjela iz njih prenose i Buharija i Muslim.²²

Hadis o tome da Iblis nije dodirnuo Isa'a, a.s., i njegovu majku Merjemu prenosi Buharija, a hadis o primanju islama od strane Poslanikovog, s.a.v.s., šejtana, također, prenosi Buharija.²³

Ovaj metod potvrđuje Rešid Rida riječima: "Temeljna pitanja akaida i imana, kojima čovjek postaje vjernikom ne mogu se bazirati na "ahad" hadisima."²⁴

Pobornici ove škole i njihovi simpatizeri odbacili su mnoge sahih hadise Poslanika, s.a.v.s., svojim razumom i degradirali ih pod izgovorom da su to "ahad" hadisi, koji upućuju na relativna saznanja, a na njima se ne mogu bazirati pitanja akaida. Evo nekih od ti hadisa:

1. Hadis o silasku Isa'a, a.s., pred kraj ovoga svijeta;
2. Haidisi o Dedždžalu;
3. Hadisi o sihiru koji je bio spravljen Poslaniku, s.a.v.s.;
4. Hadis o mi'radžu;
5. Hadis o mušici koja padne u posudu;
6. Hadis u kome se govori kako čovjek radi djela stanovnika dženneta sve do pred samu smrt, pa se promijeni i preseli kao stanovnik džehennema;
7. Hadis o Musa'u, a.s., i Meleku smrti;
8. Hadis koji govori o primanju islama od strane Poslanikovog, s.a.v.s., šejtana i hadis o tome da šejtan nije dodirnuo Isa'a, a.s., i njegovu majku Merjemu a.s.²⁵

Pobornici ovog pravca su pali pod uticaj orijentalističkih sumnji u drugi izvor islama – hadis. Orijentalisti su iznijeli tvrdnje

²⁰ *Kur'an*, En-Nedžm, 28.

²¹ Vidi: *Tefsiru-l-menar*, 3/392.

²² Vidi: *Sahihu-l-buhari*, kitabu-s-salati, babu kejfe furidati-s-salatu, 1/458-459, ve kitabu ehadisi-l-enbija', babu zikri Idris a.s. 6/374. *Sahih Muslim*, kitabu-l-iman, 1/147.

²³ Vidi: *Sahihu-l-buhari*, kitabu ehadisi-l-enbija', babu kavllillahi te'ala: "Vežkur fi-l-kitabi Merjem" 6/469, *Sahih Muslim* kitab sifatu-l-munafikin, bab tahriši-š-šejtan, 4/2167-2168.

²⁴ Vidi: *Medželletu-l-menar*, 19/29.

²⁵ Vidi: *Mevkifu-l-medrseti el-aklijjeti el-hadiseti mine-l-hadis*, str. 644-714.

da ima veoma mnogo apokrifnih hadisa koji su se uvukli u hadiske zbirke i da je danas veoma teško razlikovati vjerodostojne hadise i odvojiti ih od njih, te da su mnogi od poznatih hadisa, koji se često upotrebljavaju apokrifni. Također, iznosili su sumnje u najpoznatije prenosiocce hadisa, kao što je Ebu Hurejre, r.a., unatoč činjenici da nijedna nauka nije tako brižljivo čuvana od vremena ashaba pa sve do danas, kao što je to nauka o hadisu.

Takav njihov odnos prema hadisu prouzrokovao je i tvrdnju da kod Buharije i Muslima postoje hadisi koji nisu sahih. Muhammed Rešid Rida kaže: "Tvrdnju da u Buhariji postoje hadisi koji su apokrifni nije lahko dokazati, ali sigurno je da postoji manji broj hadisa oko čijeg teksta postoji spor i u mnogima od njih se prepoznaju određene mahane koje u sebi nose elemente apokrifnosti... Kada ovo dobro promotriš, shvatit ćeš da vjerovati u svaki hadis koji se nalazi u Buharijinoj zbirci ne spada u temelje imana i islama... Alimi, koji su zanijekali neke od tih hadisa, učinili su to zbog dokaza koje su imali. Možda su neki od tih dokaza tačni, a neki netačni. Niko od tih alima ne može se smatrati rušiocem islama zbog toga."²⁶

- *Podjela hadisa na teoretske i praktične:*

Pobornici ovog pravca u obzir uzimaju samo praktičnu starnu sunneta Poslanika, s.a.v.s., Muhammed Rešid Rida kaže: "Hadisi koji treba da budu osnova uzora jesu praksa koju je prakticirao Poslanik, s.a.v.s., i njegovi najbliži ashabi, a ne izgovorene riječi."²⁷ "Osnova vjere je Kur'an i mutevatir hadisi koji predstavljaju praktični dio sunneta, kao što je način obavljanja namaza i obreda hadždža, i samo poneki izrečeni hadisi, koje je prihvatila većina uleme. Sve što je mimo toga od "ahad" hadisa, koji ne upućuju na apsolutnu spoznaju, jeste predmet mišljenja (idžtihada)."²⁸

Fikh

Otvaranje vrata idžtihada bez nekih posebnih uvjeta prouzrokovalo je tome da se svako usudio da izdaje fetve i tumači šerijatske propise bez imalo bojaznosti i opreza. Mnogi su počeli iznositi svoje lične stavove o pitanjima za koje bi Malik b. Enes

²⁶ Vidi: *Medželletu-l-menar*, 29/104-105.

²⁷ Vidi: *Medželletu-l-menar*, 10/852.

²⁸ Vidi: *Medželletu-l-menar*, 27/616.

rekao: "Ne znam", a Omer b. Hattab bi sakupio sve učesnika Bedra da ih riješe.²⁹

Kao primjer njihovog idžtihada, koji je prevazišao sve granice, navest ću samo njihov stav prema poligamiji koju oni otvoreno niječu, a o emancipaciji žene i njenom izlasku radi posla i mješanju sa muškarcima da i ne govorimo.

Muhammed Abduhu kaže: "Nema načina da se islamski ummet ispravno odgoji dok je višeženstvo i dalje zastupljeno u njemu. Ulema je dužna da ovo pitanje ponovo prouči, a naročito hanefijska ulema po čijem se mezhebu sudi, jer oni ne poriču činjenicu da je vjera objavljena radi ljudi i u njihovom interesu, i da zabranjuje sve što je štetno. Ako se u određenoj pojavi otkrije štetnost, koja nije bila poznata u prijašnjim vremenima, nema sumnje da je obaveza promijeniti stav prema toj pojavi i uvažiti postojeće stanje."³⁰

Politika i društvo

Među najbitnijim pitanja koja je inicirao Abduhu jeste:

"Govor o nacionalizmu i lokalpatriotizmu. Zatim, poseban akcenat na izučavanju predislamskog razdoblja i traženju korijena u njemu. Zatim, poziv u demokratiju i parlamentarnu vladavinu. Nakon toga dolazi pitanje statusa žene u društvu, pitanje hidžaba, višeženstva i ograničavanja prava na rastavu braka."³¹

"Nakon Abduhua dolaze njegovi učenici koji su njegove ideje i prijedloge doveli do najekstremnijeg vida sekularizma."³²

Jedno od velikih pitanja u koje pozivaju pobornici ovog pravca jeste jedinstvo religija i njihovo međusobno utapanje. Ebu Rejje kaže: "Ljudi će, inšaAllah svojim saznanjima i svojim razumom, dostići nivo u kojem će nestati vjerskih podjela i mezhebskih pristrasnosti. Tada će se svi ljudi sjediniti u jednoj vjeri koja će biti dovoljna za sve ljude. Ta vjera će biti utemeljena na tri osnovna temelja:

- 1 – Vjerovanje u Allaha
- 2 – Činjenje dobra
- 3 – Vjerovanje u budućí svijet

²⁹ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklijje el-hadise fi-t-tefsir*, str. 752.

³⁰ Vidi: *Tefsiru-l-menar*, 4/349-350.

³¹ *El-Islamu ve-l-hadaretu-l-garbijje*, str. 86-87.

³² *Ibid*, str. 87.

Sve što je van toga i što izlazi iz okvira ljudskog saznanja prepušta se Allahu i niko nema pravo da se u to miješa. Tako će ljudi živjeti sretno, uvažavajući jedni druge i radeći ono što je od opće koristi svima.³³

Ako se nekome od njih prigovori da je kršćanin nevjernik, on odgovara: "Ako je vaša ocjena ko je nevjernik ispravna, onda se kršćanin ne može smatrati nevjernikom."³⁴

"Nacionalizam", "medureligijsko zbližavanje" i "odvajanje države od vjere" sve su to razni oblici istog problema. Cilj je jedan i sasvim jasan: istisnuti istinsku vjeru iz života i zamijeniti je bezbožnjačkim "lokal-patriotizmom" koji će potpuno odbaciti vjeru i odvojiti je od politike. Nakon toga, oni koji su to sve iza zastora isplanirali, vrlo lahko će preuzeti kontrolu u svoje ruke. To je svjetski jevrejski cionistički pokret koji ima za cilj uništenje vjerskog koncepta života.³⁵

Zato, jasno prepoznajemo podršku engleskog kolonijalizma upravo ovom pravcu, njegovim pobornicima i njihovim projektima. Engleski vladar Egipta Kromer kaže: "Došao sam u Egipat da (i)zbrišem tri stvari: Kur'an, Kabu i El-Azhar."³⁶

Isti čovjek, hvaleći Muhammeda Abduhua, izjavljuje: "Zbog njegovog dubokog poznavanja islamskog Šerijata i njegovih liberalnih ideja saradnja i dogovor sa njim je imao veliku vrijednost."³⁷

Na drugom mjestu za Abduhua veli: "Sljedbenici Šejha zaslužuju svaku pažnju i podršku Evropljana."³⁸

Nasljednici neoracionalističke škole

U drugoj polovini dvadesetog stoljeća, nakon odlaska kolonizatora, pojavljuje se veliki broj knjiga koje pozivaju u obnovu i reformu. Kolonizator je vojno otišao, ali je iza sebe, preko svojih saradnika i propagatora "westernizacije", ostavio svoje ideje. Njihovi nasljednici su se sakupili ispod upečatljivih parola:

³³ Vidi: *Dinullahi vahid ala elsineti džemi'i-r-rusul*, str. 168.

³⁴ Ibid, str. 28.

³⁵ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklije el-hadise fi-t-tefsir*, str. 764.

³⁶ *El-Hindžer el-mesum*, str. 29.

³⁷ Citat iz Kromerovog godišnjeg izvještaja za 1905 g. Prezet iz djla: *El-Islam ve-l-hadaretu el-garbijje*, str. 82.

³⁸ *Tarihu-l-ustazi el-imam*, 3/426.

"Prosvjetiteljska vjerska misao", "Veliki islamski historičar" i slično.

Danas se pobornici svih tih ideja nazivaju "modernisti", jer je modernizam svima njima zajednička karakteristika. Pod terminom "modernizam" mislimo na: "polaženje od trenutnog realnog stanja u životu i smatranje da sve ono što ne odgovara tom stanju ne treba prihvatati, a sve što mu odgovara treba usvojiti."³⁹

Drugim riječima modernizam je prilagođavanje stalnim društvenim i naučnim promjenama u svakom vremenu i vezivanje čovjeka kao jedinke i kao društvenog bića za te promjene sa ovodunjalučkog ljudskog aspekta gledanja.

Modernizam, u ovom značenju, obuhvata sve pravce i škole koje se suprotstavljaju vjeri u bilo kojem segmentu, a koje su se pojavile od početka renesanse u Evropi i koje se još i danas pojavljuju.

Sekularizam, u svojoj osnovi, zagovara vezanje čovjekovog života za naučna dostignuća umjesto vjere, ili označava termin kojim se želi prikriti nastojanje da se ljudi odvrte od Boga i u svojim interesovanjima i izučavanjima ograniče samo na materijalni, pojavni svijet.

Isto je i sa drugim terminima koje modernisti povremeno lansiraju, kao što su: "prosvjetiteljstvo", kojim pojedini Arapi opisuju svoju filozofiju, ili "el-hadase" (suvremenost) koja se u posljednje vrijeme sve više upotrebljava u arapskom svijetu kao pravac u mišljenju.⁴⁰

Svi modernisti nisu isti. Među njima ima onih koji otvoreno izjavljuju kako im je cilj rušenje islama, potaknuti idejama o nacionalizmu ili ljevičarskom socijalizmu. Među njima ima onih koji imaju za cilj unošenje zabune u ideje islamista putem iniciranja rasprava o novonastalim spornim terminima koji su nedefinirani i višestrukog značenja, ili putem izvrtanja istine veličanjem zabludjelih ličnosti i prvaca kroz historiju islama i nazivanje istih revolucionarima i borcima za pravdu, a smatranje poznatih autoriteta islama zaostalom i konzervativnim. Većina modernista danas pripada ovoj grupi.

Među njima ima i onih koji pristupaju islamu iz političkih interesa i svoju promociju na političkom planu vide u govoru i

³⁹ *El-Asranijjetu fi hajatina el-idžtima'ijjetu*, str. 24.

⁴⁰ *Ibid*, str. 24-25.

pisanju protiv islamskog preporoda, koji je danas vidan u svim zemljama svijeta, i njegovih nosilaca.

Među njima ima i onih koji imaju iskrenu namjeru i pokušavaju da daju svoje mišljenje, ali su ostali privrženi zapadnim idejama koje su primili tokom svojih studija na Zapadu, ili su pali pod uticaj mu'tezilizma (racio - škole), ili se, pak, sve to sabralo u jednom shvatanju čovjeka koji neminovno pada u kontradiktornost, nedoumicu i greške.⁴¹

Ideje modernista predstavljaju nastavak ideja neoracionističke škole koje sam ranije spomenuo, a koje se mogu svesti pod sljedeće:

1 - Odbijanje izvršenja šerijatskih kazni nad prestupnicima, neopravdanim razlozima, kao što je samilost prema čovjeku, a odsijecanje ruke ili kamenovanje predstavljaju se kao svojevrsan barbarizam koji ne odgovara savremenom dobu.?!

2 - Dozvoljavanje kamate u bankama, pod izgovorom očuvanja državne ekonomije. Zabranjena kamata, po njihovom mišljenju, je samo ona kamata koja je višestruka u odnosu na ulog.⁴²

3 - Modernisti se zalažu za tzv. "emancipaciju" žene i davanje političkih prava ženi, po uzoru na ženu na Zapadu. Oni su pokrenuli kampanju protiv hidžaba, poligamije i rastave braka kao isključivog prava muškarca.⁴³

4 - Ukidanje posebnih odredbi, koje se odnose na nemuslimane u islamskoj državi (ehlu-z-zimme), uz tvrdnju da su ti propisi stvar prošlosti i da savremeno doba odbacuje takav vid propisa. Jedan od onih koji su ovo pitanje posebno aktuelizirali jeste Fehmi Huvejdi, koji je o tome napisao knjigu pod naslovom: *Muvatunun la zimmijun* ("Građani, a ne zimmije - podanici").⁴⁴

5 - Nejasnoća u odnosu prema nemuslimanima (el-vela' ve-l-bera');

6 - Iznošenje sumnji u Kur'an i Božiju objavu općenito;

7 - Nijekanje sunneta, djelimično ili u cijelosti;

8 - Nekorektan odnos prema ashabima;

⁴¹ Vidi: *Sekafetu-d-dirar*, str. 12.

⁴² Vidi: *El-Asranijjune mu'teziletu-l-jevm*, str. 24-25.

⁴³ Vidi: *El-Asranijjune bejne mezaimi-t-teččidid ve mejadini-t-tagrib*, str. 257-271.

⁴⁴ Vidi: *El-Muvatunune la zimmijun*, str. 88.

9 – Omalovažavanje islamske tradicije i njeno potpuno odbacivanje;

10 – Poziv na čitanje i izučavanje knjiga koje su napisali orijentalisti i njihovog shvatanja islama;⁴⁵

11 – Odobravanje udaje muslimanke za kitabije (jevreje i kršćane);⁴⁶

12 – Tvrdnja da je džihad u islamu samo odbrambeni rat.⁴⁷

Stav ehli sunneta ve-l-džemata prema neoracionalističkoj školi i njenim nasljednicima

Na početku ovog rada, istakao sam da ne postoji nijedna druga vjera ili ideja koja više uvažava ljudski razum, njime se ponosi i na njega oslanja u svojim temeljnim doktrinama kao što je to islamsko vjerovanje.

Islam ističe počast koju je ukazao razumu na više načina, evo nekih:

- *Islam poziva u vjeru putem razumskih dokaza:*

Islam ne traži od čovjeka da utrne svjetiljku svoga razuma, pa da tek onda vjeruje. Naprotiv, islam poziva čovjeka da upotrijebi svoj razum i sve svoje intelektualne sposobnosti s ciljem dolaska do razumski prihvatljivih dokaza, da vjera ima pozitivan uticaj na čovjekov svakodnevni život. Islam poziva čovjeka da razmisli o Kur'anu i da ga dobro prostudira: "Knjiga koju ti objavljujemo blagoslovljena je, da bi oni o riječima njezinim razmislili i da bi oni koji su razumom obdareni pouku primili."⁴⁸

"A zašto oni ne razmisle o Kur'anu? Da je on od nekog drugog, a ne od Allaha, sigurno bi u njemu našli mnoge protivrječnosti."⁴⁹

"Kako oni ne razmisle o Kur'anu, ili su im na srcima katanci!"⁵⁰

Zatim, Kur'an upućuje izazov ljudskom razumu pozivajući ga da sačini nešto slično njemu, a ukoliko ostane nemoćan, to će biti dovoljan dokaz da je Kur'an Allahovo, dž.š., djelo.

⁴⁵ Vidi: *El-Asranijjetu mehatir ve metahat*, str. 379-401.

⁴⁶ Vidi: *El-Asranijjune mu'teziletu-l-jevm*, str. 88.

⁴⁷ Vidi: *Ibid*, str. 77.

⁴⁸ *Kur'an*, Sad, 29.

⁴⁹ *Kur'an*, En-Nisa, 82.

⁵⁰ *Kur'an*, Muhammed, 24.

"Zar oni da govore: "On ga izmišlja!" Reci: "Pa sačinite vi deset Kur'anu sličnih, izmišljenih sura, i koga god hoćete, od onih u koje pored Allaha vjerujete, u pomoć pozovite, ako je istina što tvrdite!"⁵¹ "Zato neka oni sastave govor sličan Kur'anu, ako istinu govore!"⁵²

Kur'an, zatim, upućuje ljudski razum na razmišljanje o Allahovim, dž.š., stvorenjima: "...za one koje i stojeći i sjedeći i ležeći Allaha spominju i o stvaranju nebesa i Zemlje razmišljaju. "Gospodaru naš, Ti nisi ovo uzalud stvorio; hvaljen Ti budi i sačuvaj nas patnje u vatri!"⁵³ "A zašto ne razmisle sami o sebi? Allah je stvorio nebesa i Zemlju i ono što je između njih – sa ciljem i do roka određenog. A mnogi ljudi ne vjeruju da će pred Gospodara svoga doista izići."⁵⁴ "Pa zašto oni ne pogledaju kamile – kako su stvorene, i nebo – kako je uzdignuto, i planine – kako su postavljene, i Zemlju – kako je prostrta?"⁵⁵

Kur'an, zatim, upućuje sljedeći izazov razumu i svim njegovim osjetilima, da potraži bilo kakav nedostatak u Allahovim, dž.š., stvorenjima, kako bi, nakon što to ne nađe, još više povećao svoj iman: "...ti u onome što Milostivi stvara ne vidiš nikakva nesklada, pa ponovo pogledaj vidiš li ikakav nedostatak, zatim ponovo više puta pogledaj, pogled će ti se vratiti klonuo i umoran."⁵⁶

- Islam, također, nastoji da odnos između čovjeka i njegovog Gospodara bude utemeljen na razumskoj jasnoći kako u vjerovanju (akida) tako i u propisima (Šerijat). U islamu ne postoji isposništvo koje je čovjek obavezan prihvatiti nakon što povjeruje, jer ono ograničava razum, a o ljudskim nagonima i potrebama da i ne govorimo. Pored toga, isposništvo zapostavlja ljudske sposobnosti i korisne aktivnosti, što je suprotno zakonu života i prijeti nestanku ljudskog roda, ukoliko bi ga ljudi prihvatili kao način života.

- Jedan od vidova uvažavanja razuma u islamu je i taj što se naređuje čovjeku da stiče znanje. Kao što tijelo napreduje posredstvom hrane, razum se razvija znanjem. Allah, dž.š., kaže: "A Allaha se boje od robova Njegovih – učeni."⁵⁷ "Allah će na

⁵¹ Kur'an, Hud, 13.

⁵² Kur'an, Et-Tur, 34.

⁵³ Kur'an, Alu 'Imran, 191.

⁵⁴ Kur'an, Er-Rum, 8.

⁵⁵ Kur'an, El-Gašije, 17-20.

⁵⁶ Kur'an, El-Mulk, 3-4.

⁵⁷ Kur'an, Fatir, 28.

visoke stepene uzdignuti one među vama koji vjeruju i kojima je dato znanje.⁵⁸

- Sljedeći vid uvažavanja razuma je taj što islam donošenje šerijatskih propisa prepušta razumu, ukoliko se radi o pitanjima koja nisu spomenuta u Kur'anu i sunnetu, ili koncenzusu islamske uleme.⁵⁹ To se jasno vidi iz slučaja kada je Poslanik, s.a.v.s., poslao Mu'aza, r.a., u Jemen kao kadiju, pa ga upitao: "Kako ćeš suditi Mu'aze?" "Po Kur'anu" "A ako u Kur'anu ne nađeš?" "Po sunnetu Allahova Poslanika, s.a.v.s." "A ako ne nađeš?" "Onda ću postupiti po svom mišljenju." Tada ga je Poslanik, s.a.v.s., pomilovao po grudima i rekao: "Hvala Allahu koji je uputio izaslanika Allahovog poslanika onome sa čime će biti zadovoljan Allah i Njegov Poslanik."⁶⁰

Međutim, islam nakon jasnog uvažavanja i davanja velikog značaja razumu određuje sfere u kojima on može da djeluje, kako ne bi zalutao. Ovo, također, predstavlja uvažavanje razuma, jer on ima svoje granice i nije u stanju da dokuči sve. Razum, zbog svoje ograničenosti ostaje uskraćen mnogih istina, a ukoliko ih pokuša spoznati postaje zbunjen i pravi velike greške.

"Razum ima svoje posebne karakteristike, svoje polje djelovanja i svoje mogućnosti. Ukoliko se bude upuštao u oblasti koje su daleko izvan njegovih dometa, ili koje su van njegovog polja djelovanja, ili pak preko njegovih mogućnosti, sigurno će pogriješiti, ili ostati nemoćan.

Materijalni pojavni svijet je široki krug djelovanja ljudskog razuma u kome on može da se ispolji. U stanju je otkriti mnoge tajne i povezati posljedice sa uzrocima. U stanju je na osnovu postojećeg otkriti i izumiti novo. Ukoliko se razum usmjeri korisnim naukama sigurno će ljudska zajednica doživjeti prosperitet i napredak."⁶¹

Islam zabranjuje razumu da se upušta u ono što nije u stanju dokučiti, kao što je suština Allahovog, dž.š., bića, duše i slično. Poslanik, s.a.v.s., je rekao: "Razmišljajte o Allahovim stvorenjima, a ne razmišljajte o Allahu!"⁶² U drugom hadisu stoji: "Ljudi će se

⁵⁸ *Kur'an*, El-Mudžadele, 11.

⁵⁹ Vidi: *Menhedžu-l-medresti el-aklijje el-hadise fi-t-tefsir*, str. 36.

⁶⁰ Prenose imami Ahmed i Tirmizi. Vidi: *Tuhfetu-l-ahvezi*, 4/556-557. Ovaj hadis je da'if (slab), pogledaj: *Da'ifu Sunen Tirmizi*, str. 253-154.

⁶¹ *Nazaratun fi-n-nubuvve*, str. 17.

⁶² Prenose Ebu Nu'ajm u svme djelu *El-Hilje*, Ibnu Ebi Šejbe, Taberani u *El-Evsatu* i El-Bejhaki u *Šu'abu-l-iman*. Es-Sehavi kaže: "Senedi ovog hadisa su

stalno zapitkivati sve dok se ne kaže: Ovo su Allahova stvorenja, ali koje stvorio Allaha? Ko to osjeti kod sebe neka kaže: "Ja vjerujem u Allaha i Poslanika!"⁶³ Allah, dž.š., kaže: "Pitaju te o duši. Reci: "Šta je duša – samo Gospodar moj zna, a vama je dato samo malo znanja."⁶⁴ U ovom ajetu Allah, dž.š., odvraća ljudski razum od traganja za odgovorom na ovo pitanje, jer on ne spada u domen ljudskog razuma. Isto tako je i sa Džennetom i njegovim užicima, Džehennemom i njegovim patnjama i ostalim pitanjima gajba koja ne spadaju u domen kompetencija ljudskog razuma.⁶⁵

Islamska ulema je odgovorila na sumnje koje su neoracionalisti iznijeli ranije, a to čini i danas kada su u pitanju njihovi nasljednici, tako da nema nijednog pitanja koje su oni inicirali, a da na njega nije dat adekvatan i nepobitan odgovor. Nadam se da ću nekom drugom prilikom biti u stanju iznijeti neke od tih odgovora.

LITERATURA

1. Ali Džriše: *El-ittidžahatu-l-fikrijje el-mu'asire*, Daru-l-Wefa, 1989.
2. Ebu Rejje, Mahmud: *Adva' ala-s-sunneh el-muhammedijje*, Daru-l-mearif, 1876.
3. Ebu Rejje, Mahmud: *Dinullahi vahid ala elsineti džemi'i-r-rusul*, Alemu-l-kutub.
4. Ebu Zehre, Muhammed: *Muhadarat fi-n-nasranijje*, Et-Tabatu-s-salise, 1385. h. god.
5. Ed-Dumi, Abdul-Kadir b. Ahmed: *Tehzibu Tarih Ibn Asakir*, El-Mektebul-arabijje, Damask.
6. El-Alim, Jusuf Hamid: *El-Mekasidu-l-amme li-š-šeri'ah*, Ed-daru-l-alemijjetu lilkitabi-l-islamijj, 1994.
7. El-Askalani, Ahmed b. Ali b. Hadžer: *Fethu-l-bari*, Džamiatu-l-imam.
8. El-Buhari, Muhammed b. Ismail: *Sahihu-l-buhari*, Džamiatu-l-imam Muhammed b. Saud, mea Fethu-l-Bari.

slabi, ali svi zajedno daju snagu, dok je njegovo značenje ispravno." Vidi: *El-Mekasidu-l-hasene*, str. 261.

⁶³ Ovaj hadis prenosi Buharija u poglavlju o pridržavanju Kur'ana i sunneta pod naslovom: Šta nije poželjno pitati. Vidi: *Fethu-l-bari*, 13/265.

⁶⁴ *Kur'an*, El-Isra, 85.

⁶⁵ Vidi: *El-Mekasidu-l-amme li-š-šeri'ah*, str. 344.

9. El-Elbani, Muhammed Nasiru-d-din: *Da'ifu Sunen Tirmizi*, El-Mektebu-l-islamijj, 1991. h. god.
10. El-Hanefi, Ibn Ebi-l-Izz: *Šerhu-l-akide et-tahavijje*, Muessesetu-r-risale, 1988.
11. El-Hatib, Abdu-l-Kerim: *Ed-dinu daruretu hajati-l-insan*, Daru-l-Esaleti, 1981.
12. El-Kušejri, Muslim b. Hadždžadž: *Sahih Muslim*, Daru ihjai-turas el-arabi, 1374 h. god.
13. El-Mubarekfuri, Muhammed Abdu-r-Rahman: *Tuhfetu-l-ahvezi*, Daru-l-fikir, 1399. h. god.
14. En-Nasir, Muhammed Hamid: *El-Asranijjune bejne mezaimi-t-teđdid ve mejadini-t-tagrib*, Mektebetu-l-kevser, 1996.
15. Er-Rumi, Fahd b. Abdurrahman: *Ittidžahatu-t-tefsir fi-l-karni-r-rabi' ašere*, Et-Tabatu-l-ula, 1986.
16. Er-Rumi, Fahd b. Abdurrahman: *Menhedžu-l-medreseti-l-aklijje fi-t-tefsir*, Mues-sesetu-r-risale, 1414. h. god.
17. Es-Sehavi, Muhammed b. Abdurrahman: *El-Mekasidu-l-hasene*, Daru-l-kitabi-l-arabijj, 1405. h. god.
18. Ez-Zunejdi, Abdurrahman b. Zejd: *El-Asranijjetu fi hajatina el-idžtima'ijjeti*, Daru-l-muslim, 1994.
19. Huvejdi, Fehmi: *El-Muvatinune la zimmijun*, Daru-š-šerk, 1405. h. god.
20. Kejlani, Ismail: *Faslu-d-din ani-d-devle*, El-Mektebu-l-islamijj, 1987.
21. Kemal, Jusuf: *El-Asranijjune mu'teziletu-l-jevni*, Daru-l-wefa, 1410. h. god.
22. *Medželletu-l-menar*, Kairo, 1935.
23. Muhammed Muhammed Husejn, *El-Islamu ve-l-hadaretu-l-garbijje*, 1993.
24. Muhammed Muhammed Husejn: *El-ittidžahatu-l-vetaniyje fi-l-edebi-l-mu'asir*, Daru-r-risale, 1992.
25. Rida, Muhammed Rešid: *Tarihu-l-ustazi el-imam*, Matbatu-l-menar, 1931.
26. Rida, Muhammed Rešid: *Tefsiru-l-menar*, Daru-l-menar, 1373. h. god.
27. Sultan, Džemal: *Sekafetu-d-dirar*, Daru-l-wetan, 1413. h. god.

المدرسة العقلية الحديثة وأثرها في الفكر الإسلامي في العالم الإسلامي
وفي البوسنة والهرسك
خلاصة البحث

إن للعقل في الإسلام منزلة كبيرة ودرجة رفيعة، وليس ثمة عقيدة تحترم العقل الإنساني وتعتمد عليه في ترسيخها كالعقيدة الإسلامية، وليس ثمة كتاب خاطب العقل ورفع من قيمته وكرامته ككتاب الإسلام، ونظرة إلى آيات القرآن الكريم تلقى عبارات "علكم تعقلون" "لقوم يتفكرون" "لقوم يفقهون" تتكرر عشرات المرات.

ورغم ذلك ظهرت الفرق واختلف الناس حتى في العقل نفسه، فطائفة تمجده وترفع من مقامه إلى درجة تقديسه وإعطائه أكثر من حقه. وفي مقابل هؤلاء ذهبت طائفة إلى احتقار العقل وامتتهانه.

عرف المسلمون في العصر الأول من الإسلام ما للعقل فدرسوه وما ليس له فاجتنبوه، وازدهرت الحضارة الإسلامية وعلومها في جميع مناحي المعرفة: في الطب، والحكمة، والرياضيات، والفلك، والجغرافيا، وغيرها. أثر العقلانيون على الفكر الإسلامي سلبا وسببت أفكارهم التقليل من شأن التفسير بالمأثور، وأضعفت مكانة الحديث الشريف - المصدر الثاني للتشريع الإسلامي، كما أنكرت بعض الأحكام الفقهية، وهزت مكانة المرأة في المجتمع المسلم.

والعصرانيون ليسوا سواء، ومنهم من يصدر عن حسن النية محاولة منه في الاجتهاد إلا أنه بقي مشدودا إلى تصورات المناهج الغربية التي تلقاها خلال دراسته أو إبتعائه إلى ديار الغرب، أو ما يزال متأثرا بأفكار المعتزلة، أو جمع هذه كلها في عقلية واحدة فوقع في الاضطراب والخلل والتناقض.

والخلاصة: لن يفلح العقل إلا بالتسليم للشرع، ولن يفهم الشرع إلا بالعقل.

NEO-RACIONALISTIC DIRECTION IN ISLAMIC WORLD AND ITS INFLUENCE ON ISLAMIC THOUGHT IN BOSNIA AND THE REST OF THE WORLD

Summary

Intellect occupies a very important place in Islam. Not one of the past revelations directs our attention to intellect, its role and significance in the life of man, as does the Book of Islam. A superficial glance at a Qur'anic text will reveal verses that end with the words: "... so that you would understand." "...so that you would think." "...to those who understand", and which are repeated dozens of times.

Despite this, certain sects have appeared and disagreements emerged. Some extolled the intellect and assigned to it a higher place than it deserved. Contrary to this view, others completely neglected the intellect and denied its value.

The first generations of Muslims and their honourable followers remained steadfast and held firmly to the Truth, which was the reason for the flourishing of Islamic civilisation and all scientific fields: medicine, philosophy, mathematics, astronomy, geography, etc.

Neo-rationalist had negatively influenced Islamic thought and their ideas caused a negative attitude towards the classical commentaries of the Qur'an, the authenticity of the second source of Islam – hadith, certain fiqh regulations and the status of women in Islamic society.

All the modernists are not alike. There are those among them whose intentions are genuine and who are trying to offer their opinions, but they have remained faithful to Western ideas which they had adopted during their studies in the West, or they had fallen under the influence under mu'tezilizm (school of rationalism).